

دکتر محمدعلی فیروزی^۱ و زهرا نصرآبادی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۳/۶/۱۶

تاریخ وصول: ۹۳/۲/۱۴

چکیده:

بازار یکی از مهم‌ترین ارکان سنتی شهرهای ایرانی - اسلامی به شمار می‌رود. بازار سنتی بعنوان مرکز تجاری شهر ارتباط‌دهنده دروازه‌ی شهر با مرکز شهر (بافت تاریخی) از اعتبار خاصی برخوردار بوده است و در کنار نقش تجاری، نقش‌های دیگری چون نقش فرهنگی، مذهبی، اجتماعی و ... را ایفا می‌کند. پس از ورود تفکر مدرنیسم بی‌توجهی به بازار آغاز شد و بازار رونق گذشته خود را از دست داد و با رکود مواجه گشت. این پژوهش به بررسی تأثیر مدرنیسم در بازار سنتی کاشان پرداخته است. روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی می‌باشد. نتایج پژوهش نشان داد که ورود مدرنیسم در دو بعد کالبد و عملکرد بازار کاشان تأثیر داشته است و باعث شده است که بازار کاشان در بسیاری از موارد به حاشیه کشیده شود و آن رونق سابق را نداشته باشد.

مفاهیم کلیدی: مدرنیسم، بازار، بازار کاشان

^۱ دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز: m.alifiroozi@scu.ac.ir
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده‌ی مسئول)
nasrabadi.z90@gmail.com

مقدمه و بیان مسأله

بازار در شهرهای ایرانی - اسلامی، به مثابه‌ی یکی از مهم‌ترین فضاهای شهری و عناصر عملکردی قلمداد می‌شود و همواره بعنوان ستون فقرات شهر عمل کرده است. بازارهای سنتی با سابقه‌ی دیرینه و با ساختار و بافتی کهن از گذشته تا امروز، کانون شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی بوده‌اند، مهم‌ترین زمینه‌هایی که بازار می‌تواند در طول دوران شکل‌گیری خود بر روی آن‌ها اثرگذار باشد عبارتند از:

- مذهبی و فرهنگی: مراسم نماز، روزه (سحری، افطاری و احیاء)، سوگواری دهه‌ی محرم، موعظه در مساجد و حسینیه‌ها و تکیه‌ها، برنامه‌ها و جلسات هیأت و انجمن‌ها و شوراها.

- اجتماعی: گردهمایی‌های مردم برای مراسم اعیاد و گذران اوقات فراغت در سالن‌های غذاخوری، چایخانه‌ها، قهوه‌خانه‌ها و مکان‌های بازی و سرگرمی، فضاهای نشیمن و مکث.

- کالبدی: مساجد، امامزاده‌ها، تکیه‌ها، حسینیه‌ها، تیمچه‌ها، سراها، حجره‌ها، دکان‌ها، سقاخانه‌ها، کتابخانه‌ها، دفتر انجمن‌ها و شوراها.

- اقتصادی: فعالیت‌های تجاری، خرده‌فروشی، عمده و تخصصی در راسته بازارچه‌ها، تیمچه‌ها، سراها، حجره‌ها و دکان‌ها (زنگی‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵). نوع بازار دارای معماری و روح سنتی متأثر از آموزه‌های دینی بوده است. در سال‌های اخیر ورود تفکر تجددگرایی باعث تغییراتی در شکل بازار و بهم خوردن نوع فعالیت بازار شده است. تغییر کاربری بازار، ساخت پاساژهای جدید به سبک غربی صدمه‌ی زیادی به بازار سنتی زده است که در برخی موارد بازار تعطیل یا از رونق افتاده است که بازار کاشان نمونه‌ای از همین بازارهاست. واژه‌ی مدرنیسم^۱ (نوگرایی) (صدری‌افشار، ۱۳۷۳: ۱۰۳۲)، مفهومی است که در اصل از هنر و تحولی برآمده که در مکاتب هنری به مثابه‌ی طیف وسیعی از انقطاع‌ها و گسست‌ها از سنت هنری معمول در اروپا رخ داده است، ولی امروزه در معنی کلی‌تر به کار می‌رود و منظور از آن نوسازی و پیشرفت و توسعه است. مدرنیسم نوعی ایدئولوژی است که در پی جایگزین کردن نو به جای کهنه است و نو و مدرن بودن را برتر از کهنه می‌داند. مدرنیسم اعراض و نمود بیرونی تفکر مدرن است و در این صورت

^۱ modernism

فرآیندی است برنامه‌ریزی شده که عزم فرد یا افرادی آن را هدایت و رهبری می‌کند به این ترتیب است که مدرنیسم‌های قرون مختلف شکل گرفته و مرتباً دچار تغییر و تحول و ظهور و افول بوده‌اند. در این تجدید حیات مدرنیسم در طول زمان تماس با گذشته قطع می‌گردد و مدرنیته همواره با چنان سرعت سرسام‌آوری به سوی آینده پرتاب می‌شود که هرگز نتوانسته در جایی ریشه بدواند و صرفاً با گذر از امروز به فردا به حیات خود ادامه می‌دهد و قادر نیست به سرچشمه‌های خویش باز گردد (جابری‌مقدم، ۱۳۸۶: ۲۶). در خصوص کاربردها و معانی مدرنیسم از لحاظ نحوی و دستوری باید گفت که گرچه صفت مدرن در مورد بسیاری از پدیده‌ها و در زمان‌های مختلف به کار رفته است لیکن در حال حاضر واژه‌ی مدرنیسم بعنوان تعبی جامع و فراگیری جا افتاده است که ناظر به گرایشی است بین‌المللی، در شعر، داستان، نمایش، موسیقی، فیلم، نقاشی، معماری و دیگر رشته‌های هنری غرب در سال‌های پایانی قرن ۱۹ گرایشی که بر بخش اعظم هنر قرن ۲۰ نیز تأثیرات شگرف و چشم‌گیری به جای نهاده است. این گرایش درست قبل یا کمی بعد از جنگ جهانی اول به نقطه‌ی اوج شکوفایی، رشد و گسترش خود رسید. در حال حاضر به طور قطع نمی‌توان گفت که آیا این گرایش‌ها همچنان به حیات خود ادامه می‌دهند؟ آیا وجود خارجی دارد یا اینکه عصر تازه‌ای از سبک‌ها آغاز شده است؟ بر همین اساس فرانک کرمو تقسیم‌بندی مفیدی بین دو مقطع یا مرحله‌ی مدرنیسم به عمل آورده است: مدرنیسم کهن^۱ و مدرنیسم نو^۲. مدرنیسم سرتاسر قاره‌ی اروپا را در نوردید و در زمان‌های مختلف در کشورهای مختلف به اوج فعالیت و دستاوردهای خود رسید. در روسیه درست در سال‌های پیش از انقلاب در آلمان در سال‌های دهه‌ی ۱۸۹۰ و مجدداً در سال‌های قبل از جنگ جهانی اول، در انگلستان در سال‌های پیش از جنگ یعنی از ۱۹۰۸، در آمریکا بعد از ۱۹۱۲، لیکن در فرانسه مدرنیسم را نمی‌توان در اوج یا قله‌ی آن دانست بلکه بیشتر به صورت فلات و دشت درآمد بود پراکنده و تجزیه شده که پس از ۱۹۳۹ در سرایشی قرار گرفت بین کشورهای مختلف و نیز در میان رشته‌های مختلف هنری بده و بستان و تعاملی پیچیده و در هم تنیده بین اشکال مختلف صورت گرفت شعر به صورت موسیقی درآمد، نقاشی همانند پیکرتراشی شد، معماری جنبه‌ی هنری پیدا کرد و به دنبال آن کشفیات

^۱ palaeo-modernism

^۲ neo-modernism

تخصصی شده‌ی انبوهی در هر حوضه پیدا شد (نوذری، ۱۳۸۰: ۹۱). بطور کلی تجدد، نوخواهی (مدرنیته): مفهوم تجدد، امروزی شدن به نوعی جامعه اطلاق می‌شود که در عصر روشنگری غرب به وجود آمده است. جامعه‌ای که در آن تسلط با سرمایه‌داری - اقتصاد بازار - صنعتی شدن، شهرنشینی، تقسیم کار هم‌بافته، علم و تکنولوژی، اخلاقیات فردگرایی، سودطلبی لیبرال، نظریه‌ی میثاق اجتماعی و حکمت سیاسی مورد تأکید بود. مدرنیته را می‌توان مجموعه فرهنگ و تمدن اروپایی از رنسانس به این سو دانست و یا آن را امروزی (امروزی شدن)، نوخواهی و تجدد نامید. عده‌ای از نویسندگان، حد نهایی تجدد - مدرنیته را یا نه قرن ۲۰ و حتی امروز می‌شناسند. بسیاری باور دارند که تجدد، یعنی روزگار پیروزی خرد انسانی بر باورهای سنتی (اسطوره‌ای، اخلاقی، دینی و فلسفی) رشد اندیشه‌ی علمی و خردباوری، افزون شدن اعتبار دیدگاه فلسفه نقادانه (داوری اثر فکری یا پدیده‌ی اجتماعی) که همه هم‌امند با سازمان‌یابی تازه تولید و تجارت، شکل‌گیری قوانین مبادله و بتدریج سلطه‌ی جامعه‌ی مدنی بر دولت (پیدایش دولت‌های دموکراتیک). در واقع تجدد انتقادی مداوم است از سنت و از خودش، نوخواهی و امروزی است. مدام در حال تازه شدن و خود را نفی کردن و به قلمرو تازگی‌ها گام نهادن است. به سخن روشن تجدد (مدرنیته) یعنی جامعه‌ی بخردانه که در آن خرد یگانه اصل سازماندهی زندگی اجتماعی، فردی، توسعه‌ی علمی و تکنولوژیک، توسعه‌ی اقتصادی در پی دگرگونی‌های اجتماعی و پشت سر نهادن بسیاری از سنت‌ها و باورهای کهنه‌ی فرهنگی است. به گفته‌ی هگل، آنچه عقلانی است واقعی و آنچه واقعی است عقلانی. مدرنیسم نتوانست به بحران‌های فرهنگی و اجتماعی غرب پاسخگو باشد و در حل آنها توفیق یابد (شکویی، ۱۳۸۸: ۱۳۵-۱۳۴).

تاریخچه مدرنیسم

در اینکه آغاز مدرنیته چه زمانی است میان محققان توافق وجود ندارد؛ اما اجمالاً پنج مقطع تاریخی در این خصوص ذکر شده است. برخی معتقدند که مدرنیته از حدود سده‌ی پانزدهم آغاز می‌گردد و با مفاهیمی همچون ابداع، نوآوری، خلاقیت، پیشرفت، رشد و تکامل همراه بود که نقطه‌ی مقابل کهنه‌پرستی، گذشته‌گرایی، رکود، عقب‌ماندگی، خرافه‌پرستی و سنت باوری بود. شروع دوران روشنگری مزیدبخش پیروزی خرد انسانی بر موهومات، خرافات، و باورهای مذهبی و اخلاقی بوده و بخصوص آراء مذهبی کلیسا به

شدت مورد انتقاد قرار گرفت (پارسی‌پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۰). گروهی دکارت را آغازگر این عصر می‌شمردند که در این صورت قرن ۱۷ میلادی مبدأ مدرنیته خواهد بود بعضی بر این باورند که انقلاب فرانسه و انقلاب آمریکا یعنی قرن ۱۸ مبدأ این دوره بوده است. برخی نهضت روشنگری در آلمان را که متعلق به قرن ۱۸ است ملاک قرار داده‌اند و پاره‌ای نهضت مدرن را به اوایل قرن ۱۹ نسبت داده و البته هر یک برای خود دلایلی نیز ارائه کرده‌اند در هر صورت با گذر از قرون وسطا به عهد جدید می‌رسیم (جابری‌مقدم، ۱۳۸۶: ۳۰).

نحوه ورود مدرنیسم به ایران

شهر ایرانی پیشینه‌ای باشکوه و تحسین‌برانگیز دارد و مبتنی بر جهان بینی غالباً توحیدی و ایدئولوژی عرفانی خصوصاً پس از ورود اسلام به ایران، با آمیزه‌ای دینی شکل می‌گیرد. شار یعنی همان شهر سنتی ایرانی، تابع عوامل مذهب، حکومت، تجارت و امت بوده است این عوامل در کالبد شهرها تبلور یافتند. مذهب در مسجد جامع و ابنیه‌ی مذهبی، حکومت در ارگ و دارالحکومه و دارالعماره، تجارت در بازار و امت در بافت مسکونی تبلور شدند. این عوامل را در شهر نمی‌توان از هم جدا کرد. علاوه بر این وحدت سه جامعه‌ی شهری، ایلی و روستایی شکل‌دهنده‌ی شار به حساب می‌آمدند. این‌ها همیشه با هم و در کالبد شهر روابط تنگاتنگی داشته‌اند که نتیجه‌ی آن، نظام ارگانیک کالبدی در شهر بوده است، هم از لحاظ بصری و هم از لحاظ عملکردی و محتوا این شکل غالب، در سیر تحول تاریخی شکل شهر تا پیش از دوران جدید ادامه داشته است. در آستانه‌ی ورود به مقطع جدید، بی‌شک شهرسازی عهد صفویه تحت عنوان مکتب اصفهان را می‌توان تحولی اصولی و پایه‌ای در شهرگرایی، شهرنشینی و شهرسازی دانست تحولی که با تکیه بر مفاهیم ذهنی، به مصادیق عینی بدل گشت، در این دوران شهر با توجه به اقتدار حکومت صفوی و خواست آن‌ها برای بنا کردن پایتختی در خور سلطنت خویش از رونق و آبادانی را به افزایشی برخوردار شد. اما این رونق و آبادانی نه از طریق دست‌اندازی در شهر کهن که از قرارگیری مجموعه‌ی شهری جدید در کنار شهر قدیم پدید آمد تا جایی که شاردن جهانگرد فرانسوی، اصفهان در عهد صفوی را برابر با لندن دانسته است. در عین حال این اولین باری است که ایرانیان وصف شهرهای اروپایی و نیمه اروپایی را شنیدند. این امر از طریق ارتباط محدود سفرا و بازرگانان و بعضاً در خلال نبرد با نیروهای

عثمانی حاصل شد اما وجود دولت نیرومند و اقتدار ملی آرامش کشور، این فرصت را فراهم کرد که شهرسازی ایران بتواند دگرگونی‌های تمدن عصر خویش را جذب و هضم کند و خودی بسازد، نمونه‌ی بارز این موضوع در شهر اصفهان دیده می‌شود. از لحاظ زمانی، دوران پس از صفویه که حاکمیت ملی در ایران دچار ضعف گردید و نابسامانی‌های مختلف در ایران بروز کرد معاصر با دورانی است که اندیشه‌ی مدرن در غرب از سوی فلاسفه در حال طرح است انتهای این مقطع که با حاکمیت جدید در ایران و تشکیل دولت متمرکز قاجار (سال‌های ۱۱۶۵ تا ۱۲۰۰) شروع می‌شود مصادف با طلوعی انقلاب کبیر فرانسه (سال‌های ۱۷۸۶-۱۷۸۹ میلادی) یعنی آغاز دورانی که انقلاب سرمایه‌داری مکان اصلی خویش یعنی شهر را باز می‌یابد و فتح می‌کند و از این زمان شهر نماد مدرنیته می‌شود در آن سوژه‌ی خود را می‌شناسد و در قالب انقلاب به تثبیت نقش خود در عرصه‌ی شهری می‌پردازد اما در ایران نه از سوژه خبری هست و نه از نقش‌آفرینی او. دوران قاجار با توجه به ویژگی‌های خاص و شرایط زمانی، نقطه‌ی آغازین مواجهه‌ی ایران با مظاهر حیات مدرن است؛ این مواجهه زمینه‌ساز تقابل در عرصه‌های مختلف می‌شود. در چنین شرایطی میان عوامل ایجاد دگرگونی برون‌سر و ایجاد تغییرات درون‌سر تقابل ایجاد می‌گردد. این مقابله، بر مبنای رو در رویی میان بینش‌های اجتماعی خارجی و تفکرات فرهنگی داخلی شکل می‌گیرد. آن آسودگی خیال و بی‌خبری از عالم وزندگی مطابق عادت در هم می‌ریزد و چنین مواجهه‌ای عامه‌ی مردم را با مسئله‌ی جدیدی درگیر می‌کند. نمایش این تعارض میان جهان جدید و جهان قدیم در قالب تقابل میان شهر جدید ایرانی و روستا بروز می‌کند. شهر کهن که در ارتباطی چند سویه با روستاهای تحت نفوذ خود بود اکنون مرکز اداری، تجاری و حکومتی متأثر از شرایط ورود گردش کالا و سرمایه‌ی خارجی می‌شود. همراه با این تغییرات، سلیقه‌های جدید در کار معماری از طریق روسیه و قفقاز و نیز از طریق بوشهر در ایران رسوخ می‌کند، این سلیقه‌های جدید تحت تأثیر معماری کلاسیک دنیای غرب و چندی پس از حکومت فتحعلی شاه (۱۲۵۰-۱۲۱۲) وارد جامعه‌ی ایران می‌گردد. پس از آن تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۶۸ پاسخگوی تحصیل علوم جدید می‌شود و در اولین دوره‌ی خود به تربیت مهندسين معمار به معنای مدرن می‌پردازد. اما عهد ناصری بارزترین مقطع دوران شهرسازی غرب در ایران است تغییرات عمده در این دوران در پایتخت قاجار یعنی تهران به نمایش درآمد (جابری‌مقدم، ۱۳۸۶: ۲۸۱-۲۷۶).

حکومت پهلوی در شروع خویش دخالت و تغییر شکل در بافت و ساخت کالبدی فضائی شهر اهواز را در دستور کار خود قرار می‌دهد (حبیبی، ۱۳۹۰: ۱۵۹). برای اولین بار در تاریخ شهرگرایی و شهرنشینی کشور دولت بر آن می‌شود که چهره و سازمان شهر را نه بر مبنای تفکر و تحول درونی بلکه بر اندیشه و تغییری برونی دگرگون سازد (حبیبی، ۱۳۹۰: ۱۶۱). به خوبی روشن است که در این اندیشه مفاهیم تحول تاریخی، سازمان فضایی بومی، شیوه‌های زیست و تولید کهن و جاری و نبود تغییرات ماهوی و بینابینی در سازمان اقتصادی - اجتماعی و کشور بی‌معناست و باز هم روشن است که هنگامی که دولت خود مشوق چنین اندیشه‌ای گردد، سازمان فضایی - کالبدی کهن تا چه اندازه‌ای می‌تواند مورد دگرگونی واقع شود. برخلاف سنت شهرسازی کشور نه در برون و در فراسوی دیوارها، بلکه از درون مورد دگرگونی و تغییرات کالبدی واقع می‌شود؛ به همین دلیل است که برخلاف گذشته برای شهر نقشه‌ای جامع در نظر گرفته نمی‌شود. اولین نقشه‌ی دگرگونی تهران در سال ۱۳۰۹ عنوان «نقشه خیابان‌ها» را به خود اختصاص داد. نقشه‌ی تهیه شده برای شهر همدان در سال ۱۳۱۰ نیز همین عنوان را دارد. تصویب قانون بلدیة در سال ۱۳۰۹ محملی مناسب برای مداخلات سنگین در بافت‌های کهن شهری از این پس سنتی و ناکارا را فراهم می‌آورد. به دنبال تصویب این قانون، اجرای نقشه‌ی خیابان‌ها در دستور کار قرار می‌گیرد و در تمامی شهرهای کشور اجرا می‌شود با اجرای این قانون شالوده‌ی کهن ارتباطات از هم گسسته می‌شود، سازمان محله‌ای دچار آسیب جدی می‌گردد و بازار بعنوان ستون فقرات اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی شهر در مقابل حضور قوی خیابان و انتقال بخش عمده‌ای از فعالیت‌های اقتصادی به کناره‌های آن برای همیشه رنگ می‌بازد. خیابان نه بعنوان عنصر مکمل و شالوده‌ی کهن بافت شهر بلکه بعنوان عنصر مسلط و تعیین‌کننده در شهر ظاهر می‌شود. بازار با انتقال بخش اعظم از فعالیت‌های اقتصادی خویش بخصوص در زمینه‌ی اشیاء زینتی و کالاهای مصرفی نوپردازانه به اولین انتقال فضایی از مکان خاص به مکانی که به تطور زمان تغییر می‌کند دست می‌زند «مکان بازار» به «زمان بازار» تبدیل می‌گردد. خیابان بعنوان مکانی برای عرضه‌ی کالاهای زینتی و نوپرداخته بنا به توسعه و گسترش شهر جابه‌جایی اقشار فرادست و دولت‌مند به مکان‌های دورتر و دورتر جای خود را عوض می‌کند. خیابان زیبا و نوپرداخته امروزی، جای خود را به خیابان انباشته از کالاهای مصرفی و مطابق روزگاران فردا می‌دهد و خود به دگرگونی عملکرد تن در می‌دهد. خارج از پوسته‌ی کهن بازار دیگر در مکانی

خاص باقی نمی ماند و شبکه‌ی بازار کهن با تسلیم به کالاهای وارداتی و مصرفی از جنبه‌ی تولیدی خویش باز می ماند آکنده از فضاهای بسیار، بی مصرف، بی عملکرد، بازار کهن برای همیشه در خاطره‌ها و یادها جای می گیرد با وجود اینکه ممکن است هنوز بخش‌هایی فعال را در دل خود جای دهد ولی از فعالیت‌های حیاتی خود بازمانده است (حبیبی، ۱۳۹۰: ۱۶۳-۱۶۲). با وقوع انقلاب اسلامی شکلی از نوپردازی اجرا گردید که با حدود یک دهه "شهرکشی" ناشی از جنگ و تبدیل شهر به نمادی از حماسه ادامه یافته و مداخله در شهر و اجزا و عناصر آن به کم‌ترین ممکن می‌رسد. سازندگی شهر و کالبد آن در سال‌های ۶۸ به بعد که جامعه از جنگ رها شده بود، در همه‌ی ابعاد و اجزا و عناصر شهر با شتاب و سرعت روزافزون‌تر شروع شد و بازار بعنوان یکی از اجزا و عناصر اصلی شهری که قرار است نو شود، در شکل و محتوا تغییر یافت (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶).

تعریف بازار

بازار در پهلوی *VACAR*، محل خرید و فروش کالا و خوراک و پوشاک است. لغت فرانسه *BAZAR* از پرتغالی گرفته شده و پرتغالیان نیز از ایرانیان گرفته‌اند. دو راسته از دکان‌های سیار در برابر یکدیگر می‌پیوندند (دهخدا، ۱۳۳۶: ۳۴۸). بازار عموماً متشکل از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر است که غالباً سقف آن‌ها را به هم پیوند داده و دارای بافت ویژه‌ای است و بناهایی از قبیل کاروانسرا، تیمچه، دربند، چهارسوق، مسجد، مدرسه، آب انبار و مانند آن‌ها از متعلقات آن به شمار می‌آید (ایراندوست و بهمنی اورمانی، ۱۳۹۰: ۶).

بازار کاشان

شهر کاشان مرکز شهرستان کاشان از شهرستان‌های استان اصفهان که در جلگه‌ای نسبتاً پهناور قرار گرفته و دارای آب و هوای معتدل و خشک است (سعیدیان، ۱۳۷۹: ۶۷۹). بازار در مرکز این شهر قرار گرفته است؛ این بازار یکی از زیباترین و جذاب‌ترین بازارهای ایران است که از بازار پانخل - میدان کمال‌الملک شروع شده و تا بازار مسگرها - دروازه‌ی دولت به صورت زنجیره‌ای و متصل به هم ادامه دارد و شامل بازار گذر نو، بازار زرگرها، بازار بزازها، بازار کفاش‌ها، بازار بزرگ و بازار مسگرها می‌باشد. ده‌ها تیمچه و

کاروانسرا در طرفین بازار و اکثراً روبه‌روی یکدیگر ساخته شده‌اند. علاوه بر آن‌ها تعدادی بازارچه مانند بازارچه‌ی رنگرزها، درب زنجیر، بازارچه‌ی سردار، بازارچه‌ی ملک، بازارچه‌ی خیاطها، بازارچه‌ی ربانی و ... با بازار متصل می‌گردد. معمولاً در هر بازارچه و نزدیک هر تیمچه آب‌انباری ساخته شده است که در گرمای تابستان، مردم از آب آن‌ها استفاده می‌کردند. چند حمام تاریخی مانند حمام خان و گذر نو در بازار وجود دارد که باعث عظمت و آراستگی بازار است و از آثار باستانی و دیدنی آن است.

پیشینه و قدمت بازار کاشان

درباره‌ی پیشینه و قدمت این بازار سخن فراوان است. بر اساس شواهد و قرائن، قدمت این بازار به دوران سلجوقی می‌رسد و با توجه به قدیمی‌ترین کتیبه‌ی موجود در مجموعه‌ی بازار یعنی بیتی که بر درب چوبی بزرگ سرای زغالی‌ها واقع در بازار مسگرها کنده‌کاری شده، قدمت این بازار به قرن ۹ هجری می‌رسد؛ اما محراب ارزشمند کاشی مسجد میرعماد واقع در میانه‌ی بازار که در سال ۶۲۳ هجری قمری توسط حسن بن عربشاه ساخته شده، حقیقتی دیگر را برای ما آشکار می‌سازد آن اینکه قدمت این بازار به قرن هفتم می‌رسد. این محراب گران‌سنگ اکنون در بخش اسلامی موزه‌ی برلین نگهداری می‌شود (خانی‌آرانی، ۱۳۹۰: ۱۰۱).

اجزاء بازار کاشان

بازار تاریخی کاشان از اجزاء و قسمت‌های مختلفی تشکیل شده است و مکان‌های دیدنی بسیار دارد که شگفتی گردشگران داخلی و خارجی را از این همه هنر و سلیقه برانگیخته است؛ مهم‌ترین اجزاء بازار کاشان که آثار تاریخی این مجموعه نیز محسوب می‌شوند عبارتند از:

۱- تیمچه‌ها: تیمچه مکانی بود برای استراحت و تجدید قوای بازرگانان که از شهرهای مختلف برای تجارت و معامله‌ی کالاهای خود به این شهر مسافرت می‌نمودند. برخی تیمچه‌ها حالت بازارچه‌ای داشتند که با نهایت سلیقه و معماری اصیل و زیبا بنا شده‌اند که هر کدام خود از آثار تاریخی و بسیار جالب و دیدنی شهر به شمار می‌رود. تیمچه‌های موجود در بازار تاریخی کاشان عبارتند از:

تیمچه‌ی امین‌الدوله، تیمچه‌ی ملک‌التجار، تیمچه‌ی وکیل‌الرعیاء، تیمچه‌ی صباغ، تیمچه‌ی برقی.

۲- راسته‌ها (راسته بازارها): راسته بازار عبارت است از مجموعه حجره‌ها یا دکان‌ها که در دو سوی یک کوچه یا راهرو قرار گرفته‌اند. راسته‌های بازار کاشان عبارتند از: بازار مسگرها، بالا بازار، بازار صباغ، بازار میانچال، بازار کفاش‌ها، بازار زرگرها.

۳- کاروانسراها

سایر اجزاء بازار کاشان

۱- آب‌انبارها: آب‌انبار در منطقه‌ی خشک و کم باران کاشان از گذشته‌های دور نقش عمده و حیاتی داشته است. در بازار کاشان ۹ آب‌انبار وجود دارد که برخی امروزه دارای کاربری هستند و برخی فاقد کاربری می‌باشند ولی وجود این تعداد آب‌انبار در مجموعه‌ی تاریخی در بازار کاشان نشانگر اهمیت وجود آب‌انبارها در مجموعه‌ی حیاتی و قلب شهر می‌باشد. این آب‌انبارها عبارتند از:

آب‌انبار مسجد میرعماد، آب‌انبار دارکوب معروف به پانخل، آب‌انبار درب زنجیر، آب‌انبار میانچال، آب‌انبار بالا بازار معروف به سرای انبار، آب‌انبار حاج حسین صباغ، آب‌انبار مدرسه‌ی سلطانی، آب‌انبار گذرنو.

۲- بقعه‌ها: در این مجموعه ۲ بقعه موجود می‌باشد که عبارتند از:

- بقعه‌ی امامزاده ابوحارث حسن بن موسی بن جعفر (ع) معروف به امامزاده درب زنجیر.

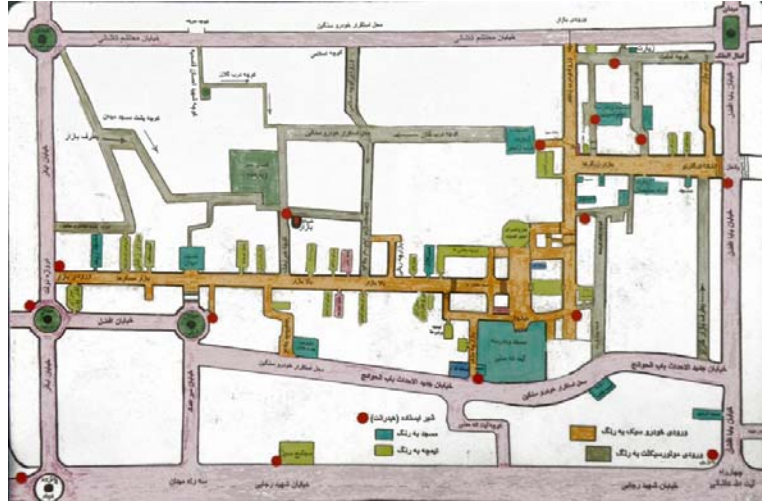
- بقعه‌ی امامزاده سلیمان بن موسی بن جعفر (ع) معروف به شاه یلمان.

۳- مساجد: در مجموعه تاریخی بازار کاشان چندین مسجد وجود دارد که مهم‌ترین و تاریخی‌ترین آن‌ها عبارتند از: ۱- مسجد میدان یا میرعماد؛ ۲- مسجد و مدرسه‌ی امام خمینی (سلطانی).

۴- آسیاب سنگی: در انتهای بازار مسگرها نزدیک بازار بزرگ، آسیابی توجه گردشگران و بازدیدکنندگان را به خود جلب می‌نماید. این آسیاب سنگی با قدمت حدود ۱۵۰ سال، یکی از زیباترین و کم‌نظیرین آسیاب‌های سنتی کاشان است که تا ۳۵ سال پیش نیز فعال بوده ولی به مرور زمان تخریب شد؛ ولی امروزه دوباره آن را احیا و فعال

نموده‌اند. در این آسیاب دانه‌های خوراکی از قبیل هل، زیره، فلفل، زردچوبه و... ساییده و به متقاضیان تقدیم می‌گردد.

۵- حمام: در مجموعه‌ی تاریخی بازار کاشان دو حمام تاریخی و زیبا وجود دارد. حمام خان و حمام گذرنو.

نقشه‌ی ۱: بازار کاشان

(منبع: سازمان میراث فرهنگی کاشان)

اثر مدرنیسم در بازار کاشان

در یک بررسی اجمالی از بازارهای شهرهای اسلامی و کارکرد آنها می‌بینیم که دومین عامل اصلی در شکل‌گیری شهرهای اسلامی بازار است که اطراف مسجد به طور خطی جای می‌گرفت؛ هر شهر حداقل یک بازار بصورت خطی داشت که از دروازه آغاز و به میان شهر می‌رسید و به امتداد مسجد جامع امتداد می‌یافت و گاه از یک دروازه تا دروازه‌ی دیگر امتداد می‌یافت. شکل‌گیری عناصر بازار و روند توسعه‌ی آن بستگی به کارکردهای اصلی شهر و میزان رشد اقتصادی و جمعیت آن داشت و شهرهای بزرگ به علت عملکردهای متنوع و توسعه‌ی تجارت خارجی و نواحی پیرامون عناصری که در خدمت تجارت خارجی بوده‌اند به بخش داخل اضافه شده و بطور کلی فضای کالبدی بازار برای پاسخگویی به

نیازهای جدید همواره در حال تغییر شکل بوده است. به لحاظ اقتصادی هر صنفی مراتب خاص خود را داشت که مشاغل صنف‌های دیگر در آن راه نداشت و آن بازار بنا به آن صنف مشهور می‌شد. وجود اصناف مختلف در محورهای بازار با تشکیلات صنفی خاص خود حاکی از اندیشه‌ای پایدار مبتنی بر تنوع عملکردی و همزیستی متعالی عناصر صنعت، هنر و تجارت می‌باشد (رجبی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۷). بر اساس اهمیت اصناف از مرکز یعنی جنب مسجد بر اساس سلسله مراتب تا دروازه‌ی شهر نقش تجاری و اهمیت صنفی هر قسمت بازار مکان‌یابی می‌شود یعنی از بازار شمع‌فروشان، جواهر فروشان، مسگران و آهنگران و ... در نزدیک دروازه‌ی چهارچوب ارائه شده است.

الف) تأثیر مدرنیسم بر کارکرد بازار کاشان

بازار مسگرها

صنعت مسگری قرن‌هاست که در کاشان رواج دارد؛ ادامه‌ی صنعت مسگری سیلک است. سیلک اولین شهر در جهان باستان است که استفاده از مس و صنعت مسگری در آن رواج داشته و این صنعت تا به امروز به دست هنرمندان کاشانی ادامه دارد. از ویژگی‌های مسگری در کاشان استفاده از چرخ مسگری است که به تقلید از چرخ سفالگری در سیلک ساخته شده و موجب زیبایی ظروف مسی گردیده است. مادام دیولا فوا که در اوایل سده‌ی حاضر از کاشان دیدن کرده است از بازار مسگرها که در آن چهارصد صنعت‌گر در یک نقب طولانی مشغول ساختن مس هستند بعنوان یکی از نقاط تماشایی مشرق زمین نام برد و پیر لوتی جهانگرد فرانسوی، کاشان را شهر مسگرها می‌نامد. به همراه ساخت ظروف مسی نیاز به زیباسازی ظروف و تمیز بودن آن، صنعت سفیدگری را باعث شد این کار که با قلع‌اندود کردن ظرف مسی انجام می‌گیرد، یکی از آثار به جا مانده از صنعت صنعتگران سیلک است که به هنرمندان کاشان انتقال یافته است. استفاده از ظروف مسی برای رفع کم‌خونی، مشکلات عروق، اعصاب، ناراحتی‌های قلبی، پوستی و حتی برای ضد عفونی مناسب است به همین دلیل در چند دهه‌ی گذشته بسیار رایج و مؤثر بود. اما امروزه بیشتر از ظروف مسی برای تزئین و آراستن منازل استفاده می‌شود و مس دیگر آن رونق دیرین و اولیه‌ی خود را ندارد.

بازار مسگرها در ابتدا در خارج از شهر بنا شد تا با محله‌ی زیست و سکونت مردم فاصله داشته باشد و صدای آن اهالی را آزار ندهد اما اکنون بازار مسگرها از دروازه‌ی دولت

آغاز می‌گردد و تا سه راهی بازار که معروف است به میدان سنگ ادامه دارد و در آنجا با یک محوطه‌ی کوچک به بازار بزرگ می‌پیوندد. این بازار در قدیم از رونق و شکوه خاصی برخوردار بود. در دو طرف این دالان نسبتاً بزرگ، مغازه‌های مسگری فراوانی وجود داشت. در این بازار ظروف مسی ساخته می‌شد هم تعمیرات لازم صورت می‌گرفت و حتی سفیدگری مس نیز در همان مغازه‌ها توسط استادکاران انجام می‌شد. البته در عهد صفویه کلیه‌ی ظروف نقره مانند سینی، بشقاب، جام، تنگ و ... نیز به دست صنعت‌گران این صنعت ساخته می‌شد. در گذشته صدای چکش مسگران کاشان از ابتدای صبح هم زمان با طلوع آفتاب تا غروب در گوش شهر پیچیده و حیات این صنف را به همگان مژده می‌داد و این صدا آنقدر زیاد بود که کسی نمی‌توانست صحبت کند؛ زیرا صدای او شنیده نمی‌شد حتی صدای فریاد هم به گوش نمی‌رسید. تمام ظروف گلابگیری‌ها، قنادی‌ها، دیگ‌های هیأت مذهبی از مس ساخته شده‌اند؛ بازار مسگری که تا نیمه‌ی اول قرن حاضر هم اهمیت و شهرت جهانی خود را از دست نداده بود (نراقی، ۱۳۸۲: ۲۰)؛ اما متأسفانه صنعت مسگری کاشان از اوایل دوره‌ی پهلوی رو به افول نهاد و صنعت بزرگ و منسجم آن نیز پراکنده شد و از کوره‌های بزرگ و مخصوص ذوب مس و همچنین دستگاه‌های منفصل چرخ‌کاری و قلم‌زنی روی ظروف مس اثری دیده نمی‌شد. بازار مسگرهای کاشان اکنون به یک بازار عادی تبدیل شده و از آن بازار با ابهت و مشهور تنها نامی باقی‌مانده است. در بازار کنونی فقط چند دکان مسگری وجود دارد که از بین آن‌ها فقط یک مسگر به همراه پسر خود به سفیدگری و تعمیر ظروف مسی می‌پردازد. بقیه صرفاً فروشنده‌ی لوازم مسی هستند آن هم نه ظروف مسی صرف بلکه در کنار لوازم و ظروف مسی وسایل دیگر نیز عرضه می‌نمایند (خانی‌آرانی، ۱۳۹۰: ۱۱۰-۱۰۳). بازار مسگرها در محدوده‌ی شرق بازار از دروازه دولت تا میدان سنگ یا مسجد میرعماد واقع شده است. این راسته بازار با فاصله از مرکز شهر در نزدیکی دروازه بعنوان یکی از پررونق‌ترین راسته‌های بازار شهر شناخته می‌شود زیرا که درآمد زیادی ایجاد می‌کرده است. در مورد مکان‌یابی این راسته در این محدوده باید گفت که حرفه‌ی مسگرها به نحوی است که کسبه‌ی آن برای ساختن انواع مختلف مصنوعات خود احتیاج به ابزار و کوره‌های مسگری متفاوت دارند در نتیجه با تمرکز در یک محدوده با استفاده از ابزار و کوره‌های مسگری یکدیگر این مشکل را برطرف می‌کنند. در زمینه‌ی اهمیت و رونق بازار مسگرهای کاشان در دوره‌های مختلف تاریخی شواهد زیادی وجود دارد که نشان‌دهنده‌ی وسعت و شکوفایی و رونق این راسته می‌باشد.

امروزه سراسر این راسته با ظروف چینی جایگزین و یا درگیر اصناف مختلف شده است (حسن‌زاده، ۱۳۸۶: ۷۶).

راسته بالا بازار

بعد از مسجد میرعماد تا مجتمع میانچال محدوده‌ی راسته پر جنب‌وجوش بالا بازار می‌باشد که طول زیادی داشته و کارکردهای مختلفی نیز دارد که در این میان چند بازار فرعی و کاروانسراها و تیمچه‌ها بر اهمیت آن افزوده‌است در گذشته نقش این راسته صباغی (رنگرزی) بوده و بازارچه‌های آن به ترتیب بدین شرح می‌باشد:

بازار ضرابخانه

بازار ضرابخانه که موقعیت آن در جنب مسجد میرعماد می‌باشد؛ همان‌طور که از نامش پیداست در گذشته در آن ضرب سکه می‌شده. البته به رنگرزی تغییر نقش داده است. نراقی در کتاب آثار تاریخی کاشان و نطنز می‌گوید محل و مرکز ضرابخانه‌ی شهر در بخش بالای بازار نزدیک به مسجد میدان واقع گشته بود که هنوز هم آن محوطه به نام ضرابخانه مشهور می‌باشد (نراقی، ۱۳۸۲: ۲۰۴).

بازار صباغ

این بازار در وسط بازار بزرگ واقع شده و نقش رنگرزی داشته؛ اکنون نیز به کارکرد خود ادامه می‌دهد. این بازار منصوب به حاج حسین صباغ بانی آب‌انبار نزدیک بازارچه می‌باشد و نهایتاً بازار ربانی که این بازار نظیر بازارچه‌های فوق کارکرد صباغی دارد. در مجموع کل بازار بزرگ به شرایط حاضر اکثراً نقش خود را به محل اولیه‌ی فرش و فروش اختصاص دارد.

بازار میانچال

به لحاظ موقعیت این راسته در قسمت مرکزی بازار شهر واقع شده که با نگاهی فراتر بعنوان کانون اصلی بازار و حتی بافت قدیمی شهر مشخص می‌شود. شکل فیزیکی مجتمع میانچال مثل دیگر قسمت‌های بازار به صورت خطی نیست بلکه متشکل از چند راسته کوتاه و متقاطع شطرنجی، مسجد و مدرسه‌ی میانچال، تیمچه‌های امین‌الدوله بخشی و ...

می‌باشد. در زمینه‌ی تاریخ تکامل این مرکز می‌توان گفت بر اساس علت وجودی شهر یعنی راه‌های تجاری این مجتمع در محل تلاقی دو راه اصلی شکل گرفته و بعد از این تلاقی بر گسترش خود ادامه داده است. در شرایط کنونی با تغییر مکانی نقش تجاری شهر و از اهمیت افتادن راه‌های قدیم این مجتمع دیگر اهمیت تجاری خود را از دست داده و بازارها و تیمچه‌های آن از نقش‌های اصلی خود بازمانده و اکنون با عملکردهای مختلف از قبیل کفش‌فروشی و پارچه‌فروشی و بزازی و فرش‌فروشی اداره می‌شود. بازارهای مختلف این مجتمع به نام‌های بازار کفاش‌ها و غیره ضمن جدایی از عملکردهای صنفی خود به شکل سرد و خاموش به حیات رو به زوال خود ادامه می‌دهند.

بازار کفاش‌ها

بعد از گره‌ی میانچال قرینه‌ی غربی بازار شروع می‌شود. بازار کفاش‌ها با جهتی عمود بر محور بازار که ذکر آن گذشت منطبق بر راه شمالی - جنوبی تجاری شهر شکل گرفته است که تا زیارت درب زنجیر ادامه دارد. این بازار نیز با عملکرد صنفی کفاشی دارای رونق خاصی بوده؛ امروزه نقش خود را به مغازه‌های لوکس و جواهرفروشی داده است.

بازار زرگرها

بازار زرگرها عمود بر بازار کفاش‌ها و در امتداد اصلی بازار واقع شده که تا زیارت شاه یلان گسترش دارد؛ اگر چه طول این راسته کوتاه است ولی به طور مؤثری نقش زرگری خود را حفظ کرده است.

بازار گذرنو

محدوده‌ی این بازار از زیارت شاه یلان شروع شده و در جهت غرب تا بریدگی بافت بازار یعنی خیابان افضل پیش می‌رود؛ این قسمت رونق خاصی مثل دیگر راسته‌های قبلی را نداشته و عناصری چون آب‌انبار و بازارچه شاه یلان، حمام گذر نو و مدرسه‌ی سلطان در آن واقع شده است. از نظر کارکردی مجموعه‌ای از اصناف مختلف به صورت متفرق و ناهمگون گرد هم آمده است. بعد از بریدگی بازار در خیابان بابا افضل بازارچه‌ی پانخل یعنی انتهایی‌ترین قسمت بازار قرار دارد. اکنون این قسمت عملکرد خاصی نداشته و از مدار تجاری شهر خارج است (حسن‌زاده، ۱۳۸۶: ۷۹-۷۷).

ب) تأثیر مدرنیسم بر کالبد بازار کاشان

بازار بعنوان ستون فقرات بافت تاریخی شهر و قلب تپنده‌ی اقتصادی شهر به شمار می‌رود که از جنوب غرب به طرف شمال شرق گسترش یافته است. در جریان خیابان‌کشی‌های دوره‌ی معاصر دو سر بازار توسط خیابان‌های اباذر و باباافضل قطع شده است. به لحاظ عملکردی و به جهت گسترش و توسعه‌ی عملکردهای اقتصادی در حاشیه‌ی خیابان‌های اطراف و همچنین به دلیل فرسودگی کالبدی روزافزون بازار به مرور از اهمیت بازار کاسته می‌شود که این خود می‌تواند تأثیر چشمگیری در برنامه‌ریزی‌های بافت داشته باشد. نکته‌ی دیگر در مورد بازار، فضاهای جانبی و خدماتی مجاور آن می‌باشد که تأثیر فرسودگی کالبدی بر روی آنها مشاهده شده و سبب افت کیفیت عملکردی آنها شده است؛ در حالی که این فضاها نقش حائز اهمیتی در ارائه‌ی خدمات به بازار بر عهده دارند. دیگر آن که محله‌ی بازار از لحاظ کالبدی دارای فرسودگی بسیار و ابنیه‌ی تخریبی فراوانی می‌باشد که این مسئله خود نیز بر جریان جذب جمعیت به سوی بازار تأثیرگذار می‌باشد. از این رو توجه به بازار بر بافت و نهایتاً بر کل شهر تأثیرگذار است. برای حفظ بازار ضوابطی در سال ۱۳۳۵ تهیه شده است که عمل به آنها سبب حفظ وضع موجود از لحاظ کالبدی می‌باشد و از لحاظ عملکردی نیز به بازنگری و وضع قوانین جدید نیاز دارد. ضوابط تهیه شده در سال ۱۳۳۵ عبارتند از:

ضوابط راسته‌بازارها

- در تمام طول مسیر بازار سقف‌های اصلی به همان صورت قدیمی حفظ و سقف‌هایی که از صورت اولیه‌ی خود خارج شده به صورت اولیه بازگردانیده شود.
- کابل‌های برق که از زیر سقف بازار در معرض دید قرار گرفته برداشته شده و به صورت غیر نمایان از کف عبور نماید.
- کلیه‌ی تابلوها و به طور کلی عواملی که باعث اشغال فضاهای راسته‌بازارها را بنماید باید برداشته شود.
- نصب کولر و کانال آن در راسته‌بازار ممنوع بوده و برای نصب هر نوع تأسیسات بایستی محل مناسبی به صورتی که مرئی نباشد با راهنمایی دفتر فنی سازمان میراث فرهنگی کاشان در نظر گرفته شود.
- کف بازار تماماً به صورت نرده سنگ فرش شود.

- قسمت‌های الحاقی و دخل و تصرفاتی که در فضای راسته‌بازارها به وجود آمده در موقع مقتضی برداشته شود.

ضوابط مغازه‌های اطراف بازارها (دو طرف کانال بازار)

- درب و پنجره‌ها باید به فرم اولیه و از نوع چوب که نمونه‌های آن در بازار موجود است اجرا شود.
- در تمام طول مسیر قسمتهایی که پایه و دیوارها را نازک کرده‌اند باید با نظر اداره‌ی میراث فرهنگی به ابعاد سابق برگردانیده شود.
- کلیه‌ی دخل و تصرفاتی که در مغازه‌ها به وجود آمده باید در موقع مقتضی به حالت اولیه برگردانیده شود.
- به منظور استفاده از فضایی وسیع‌تر در مغازه‌های بازار می‌توان با باز نمودن قسمتی از درگاهی‌ها و تیغه‌ها بدون آنکه در هیئت و فرم قدیمی بازار دخل و تصرفی شود و با نظر کارشناسان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بلامانع می‌باشد.
- ساختن بالکن مغازه، حفر گودال، سرداب، زیرزمین و نظایر آن ممنوع می‌باشد.
- محل عبور تأسیسات از هر قبیل بایستی حتی‌الامکان از دورترین قسمت پایه‌های جرزهای اصلی بنا باشد.
- کارگاه‌ها و سراها و کاروانسراهایی که در مجموعه بازار قرار گرفته‌اند و سرویس دهنده‌ی بازار بوده و جزء اصلی بازار محسوب می‌شوند.
- درب و پنجره‌هایی که از حالت اولیه‌ی خود خارج گشته‌اند بایستی در موقع تعمیرات طبق نمونه‌های قدیمی از جنس چوب اجرا شود.
- سقف‌های قوسی که تغییر شکل داده‌اند بایستی در موقع تعمیرات در ارتفاع اصلی و به صورت اولیه درآید.
- قسمت‌هایی که در فضای باز قدیمی احداث شده و همچنین قسمت‌هایی که به بنای قدیمی اضافه شده باید برداشته شود.

حریم بازار

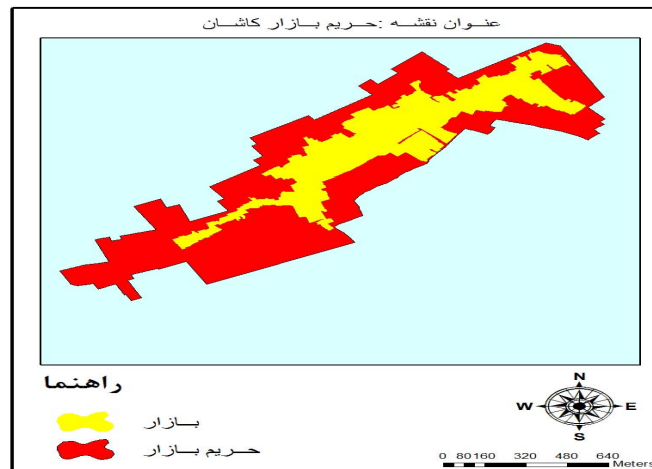
- تجدید ساختمان‌های مخروبه و نوبنیاد و نامتناسب با بافت قدیمی واقع در حدفاصل خط بیرونی حریم و خط بیرونی مجموعه بازار مجاز بوده مشروط بر این که

همهانگ با بناهای قدیمی مجاور داخل بافت باشد و حداکثر ارتفاع در این قسمت چهار متر از معبر عمومی مربوط به خود خواهد بود.

- در طرفین خیابان ابادر و باباافضل ساختمان‌های جدیدالاحداث در مجاور ساختمان‌های قدیمی وجود دارند که باید به تدریج و به موقع خود به صورت اصل درآیند رقبات سایر نقاط که در آن طرف خط حریم قرار دارند مشمول ضوابط و شرایط مندرج در حریم و بافت است.

- صدور پروانه‌های ساختمانی از طرف شهرداری منوط به تصویب کارشناسان سازمان میراث فرهنگی خواهد بود.

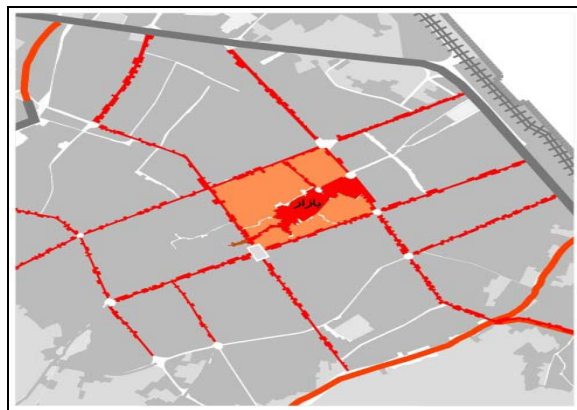
- کلیه تعمیرات بازار زیر نظر دفتر فنی سازمان میراث فرهنگی انجام‌پذیر خواهد بود (طرح جامع شهر کاشان، ۱۳۹۰: ۳۲۵)

نقشه ۲: حریم بازار
(منبع: شهرداری کاشان)

بازار در دوران جدید و تأثیر آن بر روی سازمان فضایی شهر کاشان
سازمان فضایی گذشته‌ی تاریخی شهر کاشان را می‌توان تمرکزگرا، تک‌اندامی و هسته‌ای تشخیص داد. عناصر ساختاری این سازمان عبارتند از:

بازار و مراکز خدماتی پیرامونی آن بعنوان مرکز و قلب تپنده‌ی اقتصادی شهر و مسجد جامع که با احداث خیابان‌های اطراف بازار، مربعی شکل می‌گیرد که این مربع پهنه‌ی تجاری و استخوان‌بندی اصلی شهر را شکل می‌داده‌اند و تمامی نیروهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فضایی را به سمت خود متمرکز و جهت‌گیری کرده است. این اندام یکپارچه و متمرکز تاکنون هم از قدرت زیادی برخوردار بوده و سازمان فضایی شهر را تحت تأثیر خود گرفته است. برخلاف سازمان فضایی تمرکزگرای تاریخی کاشان، سازمان فضایی و روندها و گرایش‌های معاصر کاشان به سمت نوعی واگرایی از مرکز و توسعه‌ی شعاعی در اطراف محورهای برون‌شهری تمایل یافته است که منجر به سازمان ساختاری کاملاً پراکنده و مرکز گریز شده است. قرار داشتن مجموعه‌های متعلق به استخوان‌بندی اصلی شهر در کنار مسیرهای اصلی منتهی به دروازه‌های شهر، دسترسی به آنها را از بیرون شهر با سهولت میسر می‌سازد. از نقاط مختلف شهر، توسط راسته‌های متعدد به مجموعه‌های استخوان‌بندی اصلی شهر دسترسی وجود دارد. ارتباط بین عناصر اولیه‌ی استخوان‌بندی اصلی شهر توسط سیستم بسته‌ای از راه‌های اصلی تأمین می‌شود. بین عناصر اصلی شهر توسط راسته‌بازار یعنی یک عنصر دیگر از عناصر استخوان‌بندی اصلی شهر، ارتباط برقرار می‌شود. در حقیقت بازار یک عنصر با دو نقش مهم تجاری و ارتباطی است. در برخی از مجموعه‌های احداث شده، بین عناصر متعدد از طریق فضای بازشهری (میادین) ارتباط وجود داشته است.

نقشه‌ی ۳: پهنه‌ی تجاری و مرکزی شهر کاشان

(منبع: شهرداری کاشان)

نتیجه‌گیری

بازار یکی از مهم‌ترین ارکان سنتی شهرهای قدیمی ایرانی می‌باشد. بازار سنتی یکی از فضاهایی است که به مثابه عرصه‌ی عمومی محل تعامل‌های اجتماعی بوده است. بازار به عنوان عرصه‌ی عمومی، محل گشت و گذار مردم و خانواده‌ها بوده است. امروزه مجتمع‌های تجاری جدید این نقش را تا حدود زیادی بر عهده گرفته‌اند. با این تفاوت که بازار سنتی ساعات کار محدودتری داشته و شب‌گردی در آن امکان ندارد ولی مجموعه‌های جدید تا دیروقت زمینه‌ی شب‌گردی را برای شهروندان خسته و از کار بازگشته فراهم می‌آورد. علاوه بر این بازارهای سنتی اصراری بر به نمایش گذاشتن محصولات و کالاها نداشتند اما ساختار مجتمع‌های تجاری بر نمایشی کردن مغازه‌ها و فروشگاه‌ها استوار است. به همین دلیل کریدورها و مسیرهای دسترسی در مجموعه‌های تجاری، محل دیدن و دیده شدن و همه چیز از کالا تا فرهنگ‌هاست (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰)؛ پس از ورود تفکر مدرنیسم بی‌توجهی به بازار آغاز شد و بازار بعنوان قطب اقتصادی شهر قطعه قطعه شده و بصورت مغازه‌های خیابانی یا پاساژهای غربی ظاهر گردید و همچنین بازار با رکود مواجه گشت و بازار کاشان نمونه‌ای از همین بازارهاست؛ به گونه‌ای که اوژن فلاندن که در سال ۱۶۴۰ میلادی (۱۱۱۹ هجری شمسی) و در زمان حکومت فتحعلی‌شاه از ایران دیدن کرده است؛ چنین می‌نویسد: «واردات پارچه‌های انگلیسی کارخانه‌های بزرگ پارچه‌بافی کاشان را از میان برده است» (حبیبی، ۱۳۹۰: ۱۱۷). با توجه به مطالعات صورت گرفته در کاشان نیز شکل بازار اجزاء و معماری آن بر اساس مقتضیات اقلیمی و ایدئولوژی و تفکر دینی و سنت‌های منطقه ایجاد شده است. در سال‌های اخیر تفکر تجددگرایی یا مدرنیته سبب بهم خوردن بازار سنتی و خروج برخی از اصناف از راسته‌های صنفی به سمت خیابان‌ها و پاساژها شده است و نوع آرایش و چیدمان بازار به شکل جدید تغییر کرده است گرایش جوانان به خرید از پاساژها و مغازه‌های خیابانی بیش از بازار می‌باشد در شرایط فعلی بیشتر به جنبه‌های تاریخی تا جنبه‌ی اقتصادی بازار کاشان توجه می‌شود. با این حال بازار هنوز هم مورد توجه‌ی خریداران سنتی و روستاییان می‌باشد بطوری که هم اکنون نیز در ایام عید تعداد زیادی برای خرید به این بازارها مراجعه می‌کنند.

فهرست منابع:

- ایراندوست، کیومرث و بهمنی اورامانی، آرمان (۱۳۹۰). "تحولات کالبدی بازار سنتی در شهرهای ایران (مطالعه‌ی موردی: بازار شهر کرمانشاه)"، فصلنامه‌ی مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره‌ی ۵.
- برمن، مارشال (۱۳۷۹). تجربه‌ی مدرنیته، ترجمه‌ی فرهاد پورمراد، نشر طرح نو.
- پارسی‌پور، حسین و ضیاء توانا، محمدحسن (۱۳۹۲). "پست مدرنیسم و شهر با تأکید بر الگوها و طرح‌های برنامه‌ریزی شهری"، مجله‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال چهارم، شماره‌ی ۱۳.
- جابری‌مقدم، هادی (۱۳۸۶). شهر و مدرنیته، انتشارات فرهنگستان هنر، چاپ دوم.
- حبیبی، محسن (بی‌تا). از شار تا شهر، ت حلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تأثر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم.
- حسن‌زاده، مهدی (۱۳۸۶). معرفی بازار کاشان، پایان‌نامه‌ی کارشناسی، دانشکده‌ی معماری، دانشگاه کاشان.
- خانی‌آرانی، فاطمه (۱۳۹۰). کاشان مهد تمدن و هنر، همگام با هستی، چاپ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۶). فرهنگ دهخدا، انتشارات مجلس شورای ملی.
- رجبی، آریتا و سفاهین، افشین (۱۳۸۸). "بازارهای ایرانی تجسم اندیشه‌های پایدار"، فصلنامه‌ی جغرافیا، شماره‌ی ۱۱.
- زنگی‌آبادی، علی؛ علی‌زاده، جابر و رنجبرنیا، بهزاد (۱۳۹۱). "برنامه‌ریزی راهبردی برای سامان‌دهی بازارهای سنتی ایران (مطالعه‌ی موردی: بازار سنتی تبریز)"، فصلنامه‌ی مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره‌ی ۷.
- سعیدیان، عبدالحسین (۱۳۷۹). شناخت شهرهای ایران، انتشارات علم و زندگی، چاپ اول.
- صدری افشار؛ غلامحسین، حکمی، نسرتن (۱۳۷۳). فرهنگ فارسی امروز، چاپ دوم.
- طرح توسعه و عمران (جامع) شهر کاشان (۱۳۸۹). مهندسین مشاور نقش جهان، اسفند.
- قاسمی، ایرج؛ پوراحمد، احمد و حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۹۱). "پیامد نوپردازی در سازمان فضایی و عملکرد بازار تهران"، فصلنامه‌ی مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره‌ی ۱۰.
- نراقی، حسن (۱۳۸۲). آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و نطنز، مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.

نظریان، اصغر و میربهایبی، مریم (۱۳۸۹). "نقش ساختاری قومی در دو قطبی شدن مراکز تجاری (بازار) شهر زاهدان"، مجله‌ی آمایش محیط، شماره‌ی ۹.

نوذری، حسین‌علی (۱۳۸۰). مدرنیته و مدرنیسم، انتشارات نقش جهان، تهران.